

OSVRT NA KNJIGU OD FONETIKE DO ETIKE

(Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića /ur. Ivo Pranjković, Disput, Zagreb, 2005./)

Knjiga *Od fonetike do etike* zbornik je radova posvećen sedamdesetogodišnjici rođenja jezikoslovca Josipa Silića. Objavljena je 2005. godine u biblioteci Četvrti zid izdavačke kuće Disput iz Zagreba, a uredio ju je Ivo Pranjković. Zbornik je nastao kao rezultat znanstvenoga skupa održana 2004. godine na Filozofskome fakultetu u Zagrebu u organizaciji Katedre za hrvatski jezik i Odsjeka za kroatistiku, gdje je Josip Silić radio kao redoviti profesor do nedavnoga umirovljenja.

Radovi u zborniku podijeljeni su u pet tematskih cjelina: *I. Skica za portret profesora Silića, II. Fonetika, fonologija i ortografija, III. Gramatika, povijest jezika i grafolingvistika, IV. Leksikologija, terminologija, frazeologija i leksikografija te V. Stilistika, tekstologija, standardologija i – etika.*

U prvome dijelu, *Skica za portret profesora Silića*, nakon profesoro-ve biografije i bibliografije slijedi rad Ive Pranjkovića *Sustavi i standardi profesora Silića*, u kojem autor nastoji ukratko prikazati doprinos Josipa Silića hrvatskome jezikoslovlju, odnosno izdvojiti ono „što je on kao novo unio u proučavanje hrvatskoga jezika i pojavnosti vezanih za nj.” U jezikoslovnim radovima, ali i u predavanjima profesor Silić bavio se jezikoslovnom teorijom te proučavanjem konkretnih pojava hrvatskoga jezičnog ustrojstva. Kao teoretičar kojeg je zbog originalnosti, kako autor ističe, teško locirati u teorijsko naslijeđe J. Silić se posebice ističe kao standardolog odnosno normativist. Neprolazan trag u kroatistici ostavila su ponajprije njegova razmišljanja o jeziku kao sustavu i jeziku kao standardu. Kada bi se u nas, kao u mnogim zemljama, vodila statistika o citiranosti pojedinoga autora, držim da bi upravo zbog toga teorijskoga doprinosa J. Silić bio među najcitiranijim kroatistima. Proučavajući jezično ustrojstvo, J. Silić bavio se svim jezičnim razinama, od fonetske i fonološke do tekstne razine, a morfonologiju kao jezičnu razinu i jezikoslovnju disciplinu on je i uveo u naše jezikoslovlje. Isto tako J. Silić prvi je u nas sustavno proučavao nadrečeničnu sintaksu, odnosno tekstno ustrojstvo, u knjizi *Od re-*

čenice do teksta, o kojoj I. Pranjković piše: „Ta je knjiga, bez ikakve sumnje, i životno djelo profesora Silića, a po mom sudu spada među najbolja djela jezikoslovne kroatistike objavljena u 20. stoljeću.”¹ Josip je Silić također među prvim našim jezikoslovcima koji su se bavili funkcionalnom stilistikom, a jedini je dosad iznio i konkretne opise svih funkcionalnih stilova hrvatskoga standardnog jezika. Mnogi se studenti kroatistike sjećaju da se do tih radova dolazilo kopiranjem iz časopisa Kolo, no odnedavno su svi ti radovi okupljeni u knjizi „Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika” (Disput, Zagreb, 2006.). Možda je profesora na objavljivanje potaknula i zamjedba I. Pranjkovića o tome da je uvijek „izrazito zazirao od ‘uknjižavanja’ svojih znanstvenih i stručnih prinosa.”²

Marina Katnić-Bakaršić i Vesna Požgaj Hadži u radu *Izazovi akademskoga diskurza: znanstveni stil Josipa Silića* proučavaju osobitosti znanstvenoga stila radova J. Silića. Kreću, dakle, putovima koje je utro upravo profesor Silić u netom spominjanim radovima. Njihov bi se rad, kako kažu, mogao okarakterizirati kao metaakademski diskurs – akademski (znanstveni) diskurs o akademskom (znanstvenom) diskursu. U radu je opisano desetak retoričkih strategija i stilogenih postupaka kojima se J. Silić koristio u svojim radovima. Kao primjer spomenut ću tek ono što nam je kao studentima odmah „upadalo u oči” pri susretu s profesorovim djelima: dosljedno provedeno *autorsko mi* ili *mi skromnosti*.

U članku *Silićev pomak u jezikoslovnoj kroatistici* Kruno Pranjić ističe važnost knjige *Od rečenice do teksta*, a onda prelazi na epistolarno obraćanje prijatelju ističući ono što je od znanosti neusporedivo važnije: ljudske vrline svoga kolege i prijatelja.

Druga tematska cjelina, *Fonetika, fonologija i ortografija*, započinje radom Branka Vuletića *Jezični, glasovni i govorni sinonimi*. Autor upozorava kako osim temeljnoga leksičkoga značenja na značenje riječi određene semantike utječe i percepcija glasova od kojih su riječi sastavljene, posebice percepcija vokala, a još više govorno ostvarenje pojedine riječi. U istraživanju koje je proveo pokazalo se da je za percepciju *veličine* govorno ostvarenje bilo čak važnije od samoga leksičkog značenja. Primjerice, ispitanici su procijenili da riječ *malen* ukazuje na nešto dvaput veće od onoga na što upućuje riječ *ogroman* – takav je paradoks stvoren govornim ostvarajem tih dviju riječi: riječ *malen* kazana je sniženim registrom (nisko), a riječ *ogroman* povišenim registrom (visoko).

¹ Str. 23.

² Str. 19.

Damir Horga u radu *Izgovorni zglobovi u spontanom govoru* proučava stanke među sintaktičkim jedinicama (među riječima, klitikama i drugim riječima, surečenicama te rečenicama) u čitanju i u spontanome govoru te realizaciju fonema na tim granicama. Analiza govornih uzoraka pokazala je da je u čitanome tekstu općenito broj stanaka veći, a posebice je uočljivo da se rečenične i klauzalne veze u spontanome govoru češće negoli u čitanju ostvaruju bez stanke. Ipak, ostvarene stanke među svim analiziranim jedinicama zamjetljivije su u spontanome govoru negoli u čitanome tekstu. Što se tiče razabirljivosti prvoga i drugoga glasnika u artikulacijskome zglobo (glasnika ispred i glasnika iza stanke), pokazalo se, suprotno očekivanju, da se općenito bolje prepoznaju glasnici u spontanome govoru nego u čitanome tekstu.

Milenko Popović i Rajisa Trostinska u radu *I fonem je znak* nastoje naslovnu tvrdnju suprotstaviti uobičajenoj definiciji fonema kao najmanje distinktivne jezične jedinice koja ima plan izraza, ali nema plan sadržaja pa stoga nije znak. Oni tvrde da je i fonem znak jer uz izraz, a to je njegova tvorba (artikulacija, zvučanje) ima i sadržaj, a to je „prepoznatljivost među svim drugim fonemima, tj. opozicijski odnos prema svim drugim fonemima danoga sustava fonema, *funkcija*.”³

Zrinka Jelaska u radu *Dvoglasnik ili dva glasa* prikazuje kako se u suvremenim hrvatskim gramatikama (neujednačeno) prilazi problemu dvoglasnika, a nakon toga govori o dvoglasniku kao fonološkoj/fonetskoj i pravopisnoj jedinici. Ona smatra da postoji i dugi i kratki dvoglasnik pa bi se moglo pisati i: *diete*, *dieteta*. Izostaje, međutim, precizan fonetski opis takvoga kratkoga dvoglasnika i o njemu se govori tek posredno. Kaže se da o tome govori i J. Silić te se navode njegovi primjeri: [svjet], [svjetov], a poslije se u tekstu govori da primjerice u riječi *grješnik* (dakle *griešnik*) „nije riječ o zvonačniku *j* nego o neslogotvornome otvorniku *j*, tj. dijelu kratkoga dvoglasnika.”⁴ Može se pretpostaviti kako autorica smatra da bi prvi dio kratkoga dvoglasnika bio neslogotvorni otvornik *j*. Njezin pravopisni prijedlog, međutim, nije iznesen s namjerom za stvarnom pravopisnom promjenom, nego tek hipotetski da bi se istaknulo kako i takav prijedlog, kao i, primjerice, prijedlozi da se na mjestu dugoga i kratkoga jata piše *je* ili na mjestu dugoga jata *ie*, a kratkoga *je*, uvijek biva suočen

³ Str. 80.

⁴ Str. 93.

s umnom slikom pisanih hrvatskih riječi, što zna biti važnije od stvarne fonetske realizacije pojedine riječi.

Lana Hudeček i Luka Vukojević u radu *Sastavljeno i rastavljeno pisanje priloga kao pravopisni i lingvistički problem* hvataju se u koštac s teško rješivim pravopisnim problemom. U kroatistici postoje dvije struje u vezi s problemom iz naslova. Jedna se zalaže za rastavljeno pisanje gdje god postoji i najmanja mogućnost za to, a druga struja za sastavljeno, također gdje postoji i najmanje opravdanje za to. Ovaj rad pripada drugoj struji, na trenutke čak radikalnom ogranku: *uznos [lći (komu) uznos], uzasve, zase, zasebe*. Njihove su kritike u radu uperene, dakako, suprot pripadnika prve struje. Valja reći da je naslovni problem prilično iscrpno obrađen, a autori iznose i svoje prijedloge kada treba pisati prijedložni izraz, a kada prijedložni izraz srasta u prilog.

Treći dio zbornika, *Gramatika, povijest jezika i grafolingvistika*, otvara rad Marije Znike *Nekoliko pitanja o kategoriji određenosti*. U prvome dijelu članka autorica pokušava definirati kategoriju određenosti, a u drugome dijelu govori o jezičnim sredstvima kojima se u hrvatskome jeziku izriče određenost.

U radu *I lice i osoba* Mirko Peti govori o terminima *lice* i *osoba* u opisu gramatičke kategorije lica/osobe. Kao i kod sastavljenoga i rastavljenoga pisanja priloga i ovdje postoje dvije skupine kroatista, od kojih se jedna zalaže za dosljednu uporabu termina *osoba*, a druga za očuvanje termina *lice* (u tim je skupinama riječ o gotovo istim osobama/licima što imaju različite stavove o pisanju priloga). Mirko se Peti, slično kao i J. Silić, zalaže za supostojanje obaju pojmova u hrvatskoj lingvističkoj terminologiji. Drži da gramatičku kategoriju lica valja promatrati kao jezični znak koji ima svoj izraz i sadržaj. Izraz toga jezičnoga znaka, koji se očituje u finitnim oblicima predikatnoga glagola, Peti naziva *licem*, a sadržaj pridružen tome izrazu, koji se izriče imenskim riječima, naziva *osobom* toga lica. Na morfološkoj razini osobe pojedinih lica označene su osobnim zamjenicama, a na sintaktičkoj je razini opis gramatičke kategorije lica determiniran gramatičko-semantičkim kontekstom u kojoj je predikatni glagol uporabljen. Taj opis može biti dvojak: u određenome se kontekstu gramatičke kategorije lica aktualiziraju (tada je rečenica lična), a u određenome se kontekstu neutraliziraju (tada je rečenica bezlična). Primjerice, u rečenici *Lagano sniježi već dva dana* oznaci trećega lica jednine predikatnoga glagola, kao gramatičkome izrazu kategorije lica, ne pridružuje se osoba trećega lica kao njezin gramatički sadržaj. A gra-

matička se kategorija lica aktualizira samo onda kad je izrazu pridružen sadržaj, dakle, tu je gramatička oznaka lica neutralizirana. Bezličnom tu rečenicu čini odsutnost osobe trećega lica, a ne odsutnost samoga trećega lica (jer je ono glagolom iskazano). Upravo radi takvoga preciznoga opisa sintaktičke realizacije kategorije lica Peti drži nužnim razlikovanje termina *lice* i *osoba*.

Vlasta Rišner u radu *O značenju i upotrebi vokativa u hrvatskom jeziku* propituje osobitosti uporabe vokativa u suvremenome standardnome jeziku. Govoreći o vokativnim naglascima upozorava na neujednačenost opisa u gramatikama u odnosu na uporabnu normu (studenti osječkoga Filozofskoga fakulteta čitali su vokative imenica navedenih u *Hrvatskoj gramatici*, ali bez označenih naglasaka). Autorica je također istražila uporabnu normu u vezi s vokativnim nastavcima – ispitanici su bili osječki i zagrebački studenti. Ta je uporabna norma uspoređena sa zapisanom normom, s pravilima kakva donose suvremene hrvatske gramatike. Rezultati su također pokazali mnoga odstupanja od pravila u suvremenim gramatikama.

U prvome dijelu rada *Komunikacijske funkcije vokativa* Diana Stolac istražuje kako su starije kajkavske gramatike opisivale (ili nisu opisivale) vokativ, a u drugome dijelu istražuje uporabu vokativa u kajkavskim dramskim tekstovima s kraja 18. i početka 19. stoljeća.

Barbara Kunzmann-Müller u prvome dijelu rada *Zamjenice kao predmet gramatičkoga opisa* govori o zamjenicama kao vrsti riječi, upozoravajući da opis zamjenica u hrvatskim gramatika nije dostatan, posebice nekome kome hrvatski nije materinski jezik, a u drugome dijelu rada na primjeru neodređenih zamjenica pokazuje kako bi se zamjenice moglo potpunije opisati.

Milan Mihaljević u radu *O subjektivnim rečenicama uz obezličene glagole* preispituje tumačenje prema kojem se uz obezličene glagole uvrštavaju subjektivne surečenice. Koristeći se terminologijom i spoznajama generativne gramatike, upozorava da bi se takve surečenice mogle smatrati objektima.

Anita Peti-Stamać u radu *(Ne)obvezatnost reda riječi* nastoji opovrgnuti tvrdnje o klitikama kao jedinicama koje imaju obvezno/automatizirano mjesto u rečenici te stoga ne ulaze u aktualno članjenje rečenice. Ona razlikuje promjenjive od nepromjenjivih klitika. Nepromjenjive klitike doista se u rečenicu uvrštavaju prema čvrstim pravilima, no autorica na primjerima pokazuje kako se promjenjive klitike mogu uvrštavati na različita mjesta unutar iste rečenice, ovisno o njenoj aktualizaciji.

Stjepan Damjanović u članku *Kojim je jezikom pisana Bašćanska ploča* upozorava kako su pogrešne tvrdnje da je Bašćanska ploča pisana „čistim hrvatskim jezikom”. Analizirajući riječi s Ploče, autor zorno pokazuje kako je ona pisana hrvatskostaroslavenskim jezikom, što nimalo ne umanjuje njen nacionalni značaj.

U opsežnome članku *Grafolingvistika i stari tekstovi: osebnost pisanog jezika* Mateo Žagar iznosi pregled položaja pisanoga jezika u povijesti lingvistike, od potpunoga osporavanja kao predmeta vrijedna lingvističkoga interesa do tretmana ravnopravna govoru, te raspravlja o određenju same znanosti o pismu (gramatologija), te znanosti koja se bavi „lingvističkim motrenjem pisma” (grafolingvistika) i njenim granama.

Četvrta tematska cjelina, *Leksikologija, terminologija, frazeologija i leksikografija*, počinje člankom *Desinonimizacija* Branke Tafre. Autorica se bavi desinonimizacijom istokorijenskih sinonima, tj. pojavom da tvorbeno dublete (npr. spasitelj/spasilac, slušač/slušatelj) počnu dobivati različita značenja, čime nastaju paronimi – „riječi istoga korijena (...) i različita značenja, ali s jakim potencijalom zamjenjivosti zbog zvukovne i značenjske bliskosti”.⁵

Marija Turk u članku *Kalkovi: jezične inovacije i normativni problemi govori* o kalkiranju na leksičkoj, leksičko-semantičkoj, leksičko-tvorbenoj, frazemskoj i sintaktičkoj razini te o kalkiranju kao normativnome problemu. Slijedeći razmišljanja profesora Silića, upozorava kako se pri normativnome osporavanju pojedinoga kalka često ne vodi računa o polifunkcionalnosti standardnoga jezika.

Milica Mihaljević u članku *Hrvatsko računalno nazivlje i funkcionalni stilovi hrvatskog jezika (s posebnim obzirom na pedagoški podstil)* govori o računalnome nazivlju kao standardološkome problemu hrvatskoga jezika kojemu bi trebalo posvetiti više pozornosti. Upozorava kako se posebno mnogo anglizama i neprilagođenih engleskih riječi nalazi u publicističkome stilu, a taj stil ima velik utjecaj na opći jezik te bi trebao imati stroži odnos prema normi. U tablici pokazuje da se različita rješenja rabe čak u istim novinama. Također u tablicama pregledno iznosi nazivlje koje se rabi u udžbenicima u osnovnoj i srednjoj školi, gdje se također pokazalo mnogo neusklađenosti, a autorica iznosi i svoje prijedloge za pojedine nazive. Smatra kako u znanstvenome funkcionalnom stilu, posebice u njegovu pedagoškome podstilu, ne bi trebalo upotrebljavati sinonimne nazive.

⁵ Str. 264.

Mira Menac-Mihalić u radu *Iz frazeologije novoštokavskih ikavskih govora južne Hrvatske* na brojnim primjerima analizira frazeme u govorima od Like do Opuzena. Navodi primjere triju osnovnih tipova frazema (fonetska riječ, sveza riječi, rečenični frazemi), primjere frazeoloških inačica unutar istoga frazema, frazeološke antonimije, sinonimije i frazeološke višeznačnosti.

Marko Samardžija u članku *Hrvatski stupac u Vrančićevu i Lodereckerovu rječniku* uspoređuje hrvatski stupac u rječniku Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmati/cae & Vngaricae* iz 1595. godine i hrvatski stupac u sedmojezičnom rječniku češkoga benediktinca Petra Lodereckera *Dictionarium septem diversarum lingvarum, videlicet Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Polonice, Germanice & Vngarice, vna cum cuiuslibet Linguae Registro sine Repertorio vernaculo, in quo candidus Lector, sui idiomatis Vocabulum, facile inuenire poterit Petro Lodereckero* iz 1605., kojemu je kao osnovica poslužio Vrančićev rječnik. Hrvatski se stupci u tim dvama rječnicima razlikuju grafijski, ortografski i leksički, a mogu se zamijetiti i ispravci nekih pogrešaka iz Vrančićeva rječnika, prijenos nekih pogrešaka, ali i nove pogreške koje su načinjene. Sve to govori kako Loderecker (ili nepoznati prireditelj) nije tek mehanički prenio hrvatske riječi iz Vrančićeva rječnika.

Završno poglavlje, *Stilistika, tekstologija, standardologija i – etika*, otvara rad Josipa Užarevića *Maksimim minima (Minimalistički jezično-umjetnički tekst)*, u kojem autor istražuje što bi moglo karakterizirati minimalni jezični oblik koji bismo mogli smatrati književnim djelom. Drži da dvorječja, odnosno tekst od dviju riječi, „čine onaj minimum semantičke raznolikosti koji je potreban iskazu (tekstu) da bi oblikovao umjetnički svijet”. Da bi bila umjetnošću, ta dvorječja semantički trebaju primatelju sugerirati shvaćanje u totalitetu njegova iskustva, a ne u nekoj izdvojenoj, konkretnoj životnoj situaciji.

Krešimir Bagić u članku *Od teksta do rječnika i natrag* predstavlja istraživanje u kojem je studentima III. godine kroatistike dao zadatak da napišu tekst od riječi iz pjesme *Zvijezda Cvjetnog trga* Danijela Dragojevića. Riječi su podastrte ispitanicima poredane po abecedi i zapisane u osnovnome obliku (nominativ, infinitiv). Htjelo se vidjeti koliko će se uradci približiti Dragojevićevu tekstu, koliko će tekstovi uopće biti suvisli, koliko će biti kreativni, koje će riječi postati ključne, koja će se sintagmatska rješenja ponavljati ili biti inovativna i sl.

Lada Badurina u radu *Od teksta prema diskursu* govori o istraživanju nadrečeničnih jedinica, tekstova, u europskoj i američkoj lingvistici, kojima sve više biva zajedničko to da posvećuju pozornost i kontekstu u kojem se tekst ostvaruje (to su zanemarivala ponajprije europska istraživanja). Poslužimo li se školskom „matematičkom” definicijom kako je *diskurs = tekst + kontekst*, možemo razumjeti naslovnu sintagmu, načinjenu prema naslovu Silićeve knjige *Od rečenice do teksta*, koja je, kako autorica ističe, započela u kroatistici pomicati zanimanje za jezični znak veći i kompleksniji od rečenice.

Uspoređujući prvo izdanje pripovijetke *Mor* (1930.) Đure Sudete s trima kasnijima (1943., 1966. i 2003.) Stjepko Težak u radu *Jezično osuvremenjivanje Sudetine pripovijetke Mor* istražuje pravopisne, gramatičke i leksičke razlike koje se javljaju u kasnijim izdanjima.

Krešimir Mićanović u radu *Hrvatski s naglaskom* govori o problemu kodifikacije hrvatske ortoepske norme, koja se odvija u napetosti između kodificiranoga, standardnim knjigama propisanoga oblika i uporabne, uzusne norme, koja umnogome ovisi o prestižu kakav postoji u jezično-me osjećaju građana (naglasne inačice propisane knjigama često su vrlo nisko na ljestvici prestižnosti u većine hrvatskih građana). Idealno (i najpoštenije prema svim građanima) bilo bi opisati neutralni izgovor (svačiji i ničiji), no to je vrlo teško pa govorni standardni jezik neprestano izmiče „krutoj” standardizaciji.

Završni je rad u zborniku tekst Josipa Bratulića *Gramatika i etika*. Autor smatra kako znanstveni jezikoslovni rad nije emotivno neutralna djelatnost, nego je snažno povezana s etikom. Očituje se ona ponajprije u odnosu jezikoslovca prema „osjetljivim” temama, kakvih ne nedostaje u hrvatskome jezikoslovlju. U pristupu takvim temama gramatičar mora biti i etičar, a u tome, ističe autor, J. Silić može biti uzorom.

Mate Milas